

В. В. Токар, старший викладач,
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

НАЦІОНАЛЬНА СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УМОВАХ ВІДКРИТОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті розглядаються роль і особливості середнього класу в глобальному і національному контексті. Представлені інституційні аспекти формування національної стратегії розвитку середнього класу в умовах відкритої економіки.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: середній клас, національна стратегія, інновації, відкрита економіка, спеціалізований фонд.

Стабільне функціонування ринкової економіки у провідних державах світу значною мірою пов'язано із наявністю у структурі населення значного прошарку середнього класу, рівень добробуту якого виступає якісним індикатором ефективності середньострокової та довгострокової національної стратегії соціально-економічного розвитку. Відносна передбачуваність і прагматичність поведінки представників даної верстви населення створюють відповідний механізм адаптації національної соціально-економічної системи до глобальних викликів і можливостей, що є невід'ємною характеристикою сучасної відкритої економіки.

Традиційні теоретичні підходи дають досить широке трактування складу середнього класу, до якого зараховують людей, які є управлінцями середньої та нижчої ланок, кваліфікованими працівниками, творчими працівниками або мають власний бізнес. Середній клас є найбільш активним на ринках, та на його долю припадає левова частка попиту, що можна пояснити наступним чином: багаті хоча й мають високі середні витрати, проте є порівняно нечисленним класом у розвинутих країнах, з іншого боку, частка бідних у суспільстві є більшою, проте їхні середні трати є порівняно невеликими. Водночас, поведінка середнього класу на ринках є найбільш раціональною (а відтак, прогнозованою) порівняно до найбагатших, для яких практично не існує фінансових обмежень, та найбідніших, яких турбує виключно питання задоволення базових потреб [3]. Подібні тенденції простежуються у більшості країн світу, які з різним ступенем успішності прово-

дять реформи з метою посилення ринкової складової у національних системах. Більшість дослідників пов'язують успішність проведення демократичних реформ з наявністю широкої бази підтримки у вигляді самостійних, ініціативних та успішних представників середнього класу, які у меншому ступені залежать від соціальних програм і гарантій національного уряду.

Сучасні світові соціально-економічні процеси указують на формування глобального середнього класу (дохід \$ 4000), який на сьогоднішній день складає лише 7,6 % від світового населення, проте до 2030 року пропорція зросте до 16 %, завдячуючи перш за все КНР та Індії [10]. Глобальний середній клас розвивається навіть на тлі значної тонізації окремих національних соціально-економічних систем, використовуючи різноманітні методи і прийоми адаптації до корумпованих схем державного регулювання процесами відтворення, у тому числі підприємництва, яке в умовах лібералізації міжнародної економічної діяльності і зменшення активності державного сектора перетворюється на основу забезпечення національної конкурентоспроможності.

У залежності від національної специфіки середній клас зазнає серйозних видозмін, які обумовлюються традиційними уявленнями і особливостями проведення соціально-економічної політики. Базовими характеристиками середнього класу виступають майново-матеріальне становище; професійний статус і становище у суспільстві; самоідентифікація (система ціннісно-моральних критеріїв). Особливостями країн з перехідною економікою, а також тих, які досягли статусу ринкової економіки, виступає вузький буфер еліти (1,1—1,2%). Середній клас у грошовому еквіваленті характеризується доходами на рівні \$ 250—1500 на особу в місяць [5]. Специфіка середнього класу пострадянського простору пояснюється тим, що реформування у більшості країн з перехідною економікою проводились під гаслом розбудови ринку, який до сьогодні розглядається як самоціль, а не як фактор підвищення життєвого рівня населення, забезпечення національної конкурентоспроможності. У результаті значно впали життєві стандарти, «запанував хижий, насильницький бізнесовий устрій» [7, с. 65]; сформувалося «жорстоке ринкове суспільство», проте без «ринкової економіки» [2, с. 59], тобто на основі старих адміністративно-командних принципів, помножених на вади «дикого капіталізму». Як наслідок, постійно посилюється незадоволення і відчуженість; щезає відчуття єдності суспільства [3, с. 47]. На цьому тлі ідеалістичними виглядають очікування моральності, відданості національним інтересам від сформованого середнього

класу в пострадянських країнах, у тому числі Україні. Формування відносно нечисленного успішного прошарку населення відбувалося в екстремальних умовах, коли важливою рисою характеру для успіху виступає заниженість відчуття ризику, небезпеки [4]. Середній клас пострадянського простору отримав право на життя у жорстокій конкурентній боротьбі, завдячуючи особистим якостям, часто всупереч державній політиці, тому очікувати від його представників прояву національної свідомості та захисту національних інтересів особливо не доводиться.

Накопичений теоретико-практичний матеріал успішного реформування різних за соціально-економічним рівнем розвитку країн свідчить про «визначальну роль держави» у процесі трансформації [6, с. 24]; з великим ступенем імовірності можна стверджувати, що чим кардинальніші зміни необхідно здійснити, тим сильніше повинна держава брати на себе відповідальність за майбутнє нації. Приватний капітал тяжіє, як правило, до галузей зі швидким оборотом і віддачею від інвестицій, тобто у сфері найбільш вигідного застосування. Ефективність трансформаційних процесів залежить від цілеспрямованого довгострокового фінансування базисних галузей з непевним результатом, тобто прибутковість не має вирішального значення, основними стимулами виступають національні інтереси.

Представники теорії залежності А. Франк, П. Беран, Х. Марьятегі, Р. Маріні, А. Кіхано, С. Амін, В. Родні, Т. Дос Сантос, А. Еманюел указують на те, що надмірний соціально-економічний розрив між рівнями доходів різних верств населення всередині країни зливається з нерівністю у глобальній системі. Необхідна сильна держава, яка здатна мобілізувати народ на здійснення фундаментальних перетворень і в кінцевому підсумку зменшити нерівність у міжнародному масштабі — між провідними державами та периферією. Капіталовкладення ТНК згубні для більшості країн, що розвиваються. Вони уповільнюють довгостроковий (терміном більш десяти років) ріст; обсяг вивезення прибутків перевищує реінвестування. Торгівля й інвестування ТНК у країни, що розвиваються, породжують економічні очікування «середнього класу», який набуває смак до «престижного споживання»: усе менша частина приросту виробництва поступає у якості капіталовкладень у підприємства, машини й обладнання; замість цього представники середнього і вищого класів витрачають гроші на предмети престижного споживання або довіряють свої збереження фінансовим інститутам провідних держав світу [9, с. 255—256]. Необхідно констатувати, що висновки є справед-

ливими для країн з перехідною економікою. Збільшення обсягів продажу престижних товарів (наприклад, імпорт у 2007 році 57000 автомобілів, а у цілому продаж біля 500000) не свідчить про оздоровлення соціально-економічної системи. Навпаки, така тенденція на тлі підвищення вартості комунальних послуг, загального подорожчання товарів і зубожіння переважної більшості населення вказує на небезпеку соціального вибуху. За припущеннями М. Тетчер, при збереженні існуючої лінії розвитку пройде жорстке балансування економічного потенціалу і чисельності населення України і Росії. У 2035—2040 рр. у Росії, за даним прогнозом, буде проживати 50 млн осіб, в Україні — 15—20 млн [8, с. 393]. Нездатність провести ефективні капіталовкладення всередині країни, відсутність свідомого самообмеження споживання престижних товарів на користь інноваційного інвестування об'єктивно посилює теоретичні пошуки щодо шляхів активізації участі держави у перерозподілу доходів, інвестиціях. Особливе занепокоєння викликають задекларовані можливості у країнах з перехідною економікою і реальна здатність втілити їх у життя переважною більшістю населення. Пропаганда успішного «західного елітарного» життя у засобах масової інформації формує у суспільстві потреби, які об'єктивно не можуть бути задоволені продуктивними силами нації при існуючій системі розподілу і перерозподілу доходів, у тому числі за допомогою неформальних інститутів, не зовсім прозорих схем і значного відчуження населення від задекларованої національної стратегії розвитку, яка фактично не виконується. Популяризація ідеї всездозволеності та гедонізму, яка підкріплюється фактами повсякденного життя, свавілля найбільш успішної меншості, нехтування національними інтересами є особливо небезпечними при відсутності чітко сформульованих стратегій досягнення високого рівня добробуту пересічного громадянина, який більш-менш чітко виконує встановлені правила і процедури, підпорядковується формальним інститутам. Відсутність сприятливого співвідношення між прагненнями і можливостями їх реалізації створює песимістичні настрої, пригнічує позитивну творчу енергію суспільства. Можливою альтернативою для існуючої системи «природного відбору» виступає формування національної стратегії розвитку середнього класу. Логічно, що держава не може створити потужний середній клас на основі прийняття декількох декларацій, проте цілком у межах її компетенції забезпечення і покращення умов для розвитку в прийнятному для загальнонаціональних інтересів напрямку.

Існування багатьох аспектів у формуванні будь-якої стратегії обумовлює доцільність зосередження на ключових складових, які забезпечують успішність реалізації заходів у цілому. У даному випадку найбільш актуальним з точки зору логіки розвитку сучасної відкритої економіки виступають можливі пропозиції щодо удосконалення окремих сегментів національної фінансової системи з метою більш ефективного використання наявного соціально-економічного, інтелектуального потенціалу.

Вимогою часу є формування національної системи індикативного планування, яка дозволяє узгоджувати загальнонаціональні інтереси з приватною ініціативою, забезпечуючи стабілізацію соціально-економічного розвитку в цілому на основі середньострокового планування і довгострокового прогнозування. Особливе місце серед індикативних показників повинні зайняти цільові коефіцієнти: частка населення за рівнем доходів і власності, яку можна класифікувати як середній клас на основі показників споживання. Ефективність діяльності держави повинна оцінюватись на основі зростання частки середнього класу в структурі населення і збільшення інноваційної складової у структурі виробленого національного продукту.

У даному контексті важливим кроком виступає розробка цілісної програми розвитку людського капіталу, яку можна наочно проілюструвати на прикладі Російської Федерації. У Посланні Президента РФ чітко зазначаються параметри розвитку в середньостроковій перспективі, які спрямовані на формування умов для ефективного розвитку середнього класу. Першочерговим кроком у даному аспекті передбачена збільшення фінансової спроможності місцевих органів влади, певна децентралізація владних повноважень, які забезпечені реальним фінансуванням на 2008 рік у розмірі приблизно \$ 8 млрд [11], таким чином досягається більша можливість самостійного вирішення місцевих питань соціально-економічного характеру, що дозволяє покращити умови здійснення підприємницької діяльності, що є особливо актуальним для забезпечення стабільних умов господарювання представників малого і середнього бізнесу.

Іншим аспектом є створення цілісної Президентської бібліотечної системи з єдиним програмним і методологічним забезпеченням. Крім цього передбачається реалізація пріоритетних національних проектів, головною метою яких є нарощування інвестицій у людину, підвищення якості життя. Фінансування встановлюється у розмірі 5—10 % від бюджетних витрат на галузь. Принциповою особливістю даних програм виступає іннова-

ційна спрямованість: комп'ютеризація шкіл, доступ до Інтернет [11]. Такий підхід дозволяє покращити можливості для самовдосконалення і саморозвитку. Високоякісна освіта виступає важливою передумовою формування конкурентоспроможного середнього класу в умовах відкритої економіки.

Важливим кроком у покращення інфраструктурних умов виступає реалізація національної програми «Доступне комфортне житло — громадян Росії», яка передбачає збільшення обсягів будівництва до 148 млн кв. м щорічно. Актуальним нововведенням, яке доцільно використати при розробці національної стратегії розвитку середнього класу виступає створення Стабілізаційного фонду з метою забезпечення виконання зобов'язань бюджету і зниження інфляційного тиску. Нова концепція використання нафтогазових доходів (що є основою формування Стабілізаційного фонду) передбачає їх розподіл на 3 основні частини: 1) резервний фонд для мінімізації ризиків економіки у випадку різкого падіння цін на енергоносії на світових ринках, підтримки макроекономічної стабільності; 2) надходження до федерального бюджету на виконання масштабних соціальних програм; 3) фонд майбутніх поколінь (фонд національного добробуту).

З метою стимулювання інноваційного розвитку передбачається довести капіталізацію інноваційних інститутів (Інвестиційний фонд, Банк розвитку, Російська венчурна компанія) до \$ 12 млрд. Завданнями виступають усунення інфраструктурних обмежень зростання; підвищення ефективності використання природних ресурсів; модернізація і розвиток високотехнологічних промислових підприємств. У межах розвитку національної соціально-економічної системи передбачається створення наноіндустрії, на що передбачається витратити понад \$ 36 млрд [11]. Виходячи із запланованих показників розвитку інноваційноорієнтованих галузей економіки РФ, відчувається сильна мотивація щодо створення відповідних умов для розширення бази середнього класу, який відіграє важливу роль у стабілізації соціально-економічної системи.

У цілому необхідно зазначити, що повернення держави до активної діяльності у соціально-економічній системі зовсім не суперечить принципам вільного конкурентного середовища в умовах відкритої економіки. Специфіка даних заходів, спрямованих на формування сприятливих умов для розвитку середнього класу в країні, полягає у цілеспрямованій підтримці пріоритетних сегментів соціально-економічної системи, які виступають каталізаторами інноваційних перетворень на національному і регіональ-

ному рівнях. У кінцевому результаті національна цілеспрямована політика дозволить поступово трансформувати якісні характеристики існуючого середнього класу пострадянських країн з метою поєднання його ініціативної діяльності з загальнодержавною стратегією розвитку.

Література

1. Білорус О. Г. Глобалізація і національна стратегія України. — К.: ВО «Батьківщина», 2001. — 301 с.
2. Грейсон Дж. К. мл., О'Делл К. Американський менеджмент на порозі ХХІ века: Пер. с англ. — М.: Экономика, 1991. — 319 с
3. Звіт про попереднє дослідження «Середній клас в Україні» / http://www.icps.com.ua/doc/middle_class_report_u.pdf.
4. Пасхавер А. Нам не нужен средний класс рабов / <http://dialogs.org.ua>.
5. Подгорная В. Куда «подвинуть» средний класс? / <http://dialogs.org.ua>.
6. Семиноженко В. П. Інноваційна політика України як національний проект // Економіка знань: виклики глобалізації та Україна. — К., 2004. — С. 18—39.
7. Сорос Дж. Джордж Сорос про глобалізацію: Пер з англ. — К.: Основи, 2002. — 173 с.
8. Теплицкий Ю. М. «Запад-Восток» и феномен славянской цивилизации. История и альтернативные сценарии развития. — К.: Аристей, 2005. — 448 с.
9. Эндрейн Ч. Ф. Сравнительный анализ политических систем. Эффективность осуществления политического курса и социальные преобразования. — Пер. с англ. — М.: Изд. дом «Инфра-М», Изд. «Весь мир», 2000. — 320 с.
10. World Bank Global Economic Prospects Report / <http://www.worldbusinesslive.com/article/609473/world-bank-predicts-rise-global-middle-class>.
11. <http://www.kremlin.ru>

Стаття надійшла до редакції: 13.12.2007